

likin ve ârifin gaybeti diye ikiye ayırmış ve, "Gaybet eşyadan gâib, Hak'la hâzır olmağa derler" (*Minhâcû'l-fukarâ*, s. 246) cümlesiyle bu iki kelimeyi aynı tarifte ifade etmiştir. Tasavvufî eserlerin çoğunda gaybet-huzûr terimleri birlikte kullanılmıştır. Herevî'nin *Menâzilü's-sâ'irîn*'inde olduğu gibi bazı kaynaklarda gaybet işlenirken huzûr ayrı bir terim olarak ele alınmamıştır. Kelâbâzî ise huzûr yerine şühûdu kullanmıştır (*et-Ta'arruf*, s. 140). Bu tasnifi benimseyen Şehâbeddin es-Sâhzeverdi, şühûdu bazan murakabe, bazan da müşâhede ile ulaşılan huzûr hali olarak tarif etmiştir. Baklî, gaybeti aklın, nefsin, ruhun ve sırrın gaybeti şeklinde dört gruba ayırmıştır (*Şerh-i Şaḫḫiyât*, s. 551-552).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'arrufât, "gaybet" md.; Hasan Şerkâvî, *Mucemü'lfâzî's-şâfiyye*, Kahire 1987, s. 219-220; *el-Mucemü's-şâfi*, s. 328-329, 857-859; Ca'fer Seccâdî, *Ferheng*, "gaybet" md.; Hifnî, *Muṣṭalahât*, s. 197-198; Serrâc, *el-Lüma*, s. 416; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 140; Sülemî, *Ṭabakât*, s. 157; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 264-267; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcâb* (Uludağ), s. 372-377, 438; Herevî, *Menâzil* (Revân), s. 186; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, bk. İndeks; Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, s. 299; a.mlf., *Şerh-i Şaḫḫiyât*, s. 551-552, 634; İbnü'l-Arabî, *el-Fütahât*, II, 544; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403, III, 220; İbnü'l-Hatîb, *Ravzatü't-tâ'rif*, Beyrut 1970, I, 308; II, 532, 560; Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif* (nşr. Kâsım-ı Ensârî), Tahran 1364 hş., s. 194; Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ*, Bulak 1256, s. 246-247; Necmeddin-i Kübrâ, *Fevâ'ihu'l-cemâl ve fevâtiḫü'l-celâl* (nşr. F. Meier), Wiesbaden 1957, tür.yer.; a.e. (trc. Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat* içinde), İstanbul 1980, s. 90-113.

MEHMET AKKUŞ

GAYBET

(الغيبة)

Özellikle İsnâaşeriyye inancında görülen, on ikinci imamın ölmeden insanlar arasından ayrılıp gizlenmesi mânâsında bir terim.

Sözlükte, "insan bilgisinin dışında kalmak, duyularla algılanamamak, gizlenmek" anlamına gelen **gayb** kökünden isim olup "kaybolma, gizlenme" demektir. İslâm'dan önceki dönemlerden itibaren kullanılan bu kavram, bazı peygamber veya imamların bir süre gözden kaybolmalarını ifade eder. Gaybetle ilgili en eski bilgi, Tevrat'ta kaydedildiği üzere İdrîs'in "Allah ile yürüdüğüm" ve Allah'ın onu yanına alması neticesinde gözden kaybolduğu şeklindedir (Tekvîn, 5/24). Yine Tevrat'ta, İlyâs'ın Elişa ile yü-

rürken ateşten atların çektiği ateşten bir arabanın gelip onları birbirinden ayırdığı, İlyâs'ın kasırga ile göklere çıktığı (II. Krallar, 2/1-12), Rabbin büyük ve korkunç günü gelmeden önce peygamber olarak geri gönderileceği, dünyanın lânetlenmemesi için insanları islah edeceği (Malaki, 4/5-6) belirtilmektedir. İlyâs'ın gaybeti ve geri dönmesi şeklindeki inanca İncil'de de rastlanır (Markos, 9/2-13). Ayrıca Hz. İsa'nın kabirinden kıyamı, semalara yükselmesi, sonradan dişi olarak Meccelli Meryem ve on bir havârisine görünmesi, ardından göğe alınması (Markos, 16/6-20) gibi hususlar da Hıristiyanlık'ta gaybet konusunda bazı düşüncelerin varlığını ortaya koyar.

Kur'an-ı Kerim'de İdrîs'in doğru sözlü bir peygamber olduğu ve Allah tarafından yüce bir yere yükseltildiğinden söz edilirse de (Meryem 19/56-57) İlyâs hakkında peygamber oluşu dışında (el-Enâm 6/85; es-Sâffât 37/123-132) bir açıklama mevcut değildir. Hz. Mûsâ'nın, ilâhî vahyi almak için Tûr dağına gitmek üzere kavminden kırk gece uzaklaşmasından (el-A'râf 7/142-143), yine Mûsâ ile yol arkadaşından, İslâm literatüründe Hızır diye adlandırılan ve kendisine Allah tarafından özel bir ilim verilen gâib kişiden bahsedilmektedir (el-Kehf 18/65-82). Ayrıca Hz. İsa'nın muhalifleri tarafından öldürülmediği ve asılmadığı, Allah'ın onu kendisine yücelttiği de belirtilmektedir (en-Nisâ 4/156-158). Bütün bunlardan, İslâm'dan önce gelen peygamberlerden bir kısmının bazı sebepler yüzünden kavimlerinden bir süre ayrılıp sonra döndükleri, bazılarının da ilâhî kitapların ifadesiyle "Allah'ın katına yükseltildikleri" (ölümleri sonucu ilâhî nimetlere kavuşturuldukları) anlaşılacaktır. Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra Hz. Ömer'in, bazı münafıkların Peygamber'in öldüğünü iddia ettiklerini, halbuki onun ölmediğini, Mûsâ'nın kavminden kırk gece ayrıldıktan sonra dönüşü gibi onun da döneceğini belirten cümleleri (Taberî, III, 200) her ne kadar büyük bir üzüntünün etkisiyle söylenmişse de o devirdeki gaybet ve rec'at telakkisini bir ölçüde yansıtmaktadır.

Hz. Ali'nin hayatında onun ilâh olduğunu ileri sürerek ölümünü kabul etmeyen, kıyamet gününden önce tekrar dönmüş dünyayı islah edeceğini söyleyen aşırı taraftarları, İslâm'da ilk mezhebî gaybet düşüncesini ortaya koymuş olurlardı. Bundan sonraki gaybet Muhammed b. Hanefiyye ile ilgilidir. Keysâniyye

ve adıyla anılan taraftarları onun ölmediğini, Medine yakınlarındaki Radvâ dağında gizlenip gözden kaybolduğunu, kıyamet gününden önce ortaya çıkarak düşmanlarından intikam alacağını ileri sürmüşlerdir. Bundan başka ilk İsmâilîler de Muhammed b. İsmâil ile neslinden gelen imamların Fâtımîler Devleti'nin kurucusu Ubeydullah el-Mehdî'ye kadar bir nevi gaybet sayılabilecek gizlilik (setr) içinde bulduklarını kabul etmişlerdir.

İslâm fırkaları içinde, son imamlarının süresi bilinmeyen bir gâiblikten sonra dönüp dünyayı islah edeceği fikrini bir iman esası haline getiren tek fırka İsnâaşeriyye'dir. Bu fırkaya göre gaybet Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhim, Mûsâ, İsa ve Hz. Muhammed'in sünneti veya davranış tarzıdır (Meclisî, I, 217). Şii rivayetlerine göre Hz. Peygamber, on ikinci imam Muhammed el-Mehdî el-Muntazar'ın isim, künye, vücut yapısı ve davranış yönünden kendisine benzeyeceğini, onunla insanların sapıklığa düşeceği bir gaybet ve bocalama dönemi başlayacağını, daha sonra karanlıkları delen bir göktaş gibi döneceğini, zulümle dolmuş bulunan yeryüzünü adaletle dolduracağını açıklamıştır (İbn Bâbeveyh, I, 287). Muhammed el-Mehdî'nin gaybete gireceği hususu, başta Hz. Ali ve Fâtıma olmak üzere nesillerinden geldiği on imam tarafından da açıkça ortaya konmuştur (a.e., I, 288-332; II, 333-409).

İsnâaşeriyye'nin on birinci imamı Hasan el-Askerî'nin 260 (873) yılında vefatından sonra mensupları on dört gruba ayrılmış ve imamın ölmediği, imâmet görevini yapacak oğlu bulunmadığından dünyanın imamsız kalmaması için öldükten sonra tekrar imâmet görevini devraldığı veya ölümünün ardından imâmetin kardeşi Ca'fer'e geçeceği, yahut ölümünde beş yaşında olan oğlu Muhammed'in imam olması gerektiği gibi hususlarda ihtilâfa düşmüşlerdir (geniş bilgi için bk. Nevbahtî, s. 79-94). Çoğunluk Hasan el-Askerî'nin oğlu Muhammed'in imâmetini kabul etti. Onlara göre Askerî, Abbâsîler'in kötülük yapmasından korktuğu için oğlunun doğumunu gizlemek zorunda kalmıştı. Daha doğumundan itibaren kendisine birçok mucize atfedilen Muhammed b. Hasan, beş yaşında iken kırk yaşındaki bir kişinin olgunluğuna ulaşmıştı. Bu imam, babasının ölümünden sonra Abbâsîler'in kendisini öldürme niyetinde olduğunu bildiği için Allah'ın takdir ettiği bir zama-

na kadar gaybete girmiştir. Şii literatüründe genellikle "Kâim" diye adlandırılan sonuncu imam, Sâmerrâ'da daha sonra büyük bir caminin inşa edildiği yerde bulunan evinin mahzenine girerek gizlenmiş ve gözden kaybolmuştur.

Kâim'in gaybetine inanan Şiiler gaybet sebebi konusunda anlaşamamışlardır. Bazıları, bunun imamın düşmanları tarafından öldürülmesine karşı alınan bir tedbir olduğunu ileri sürerken bir kısmı da bu gaybetin Allah'ın bir imtihanı olduğunu söylemiştir. Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen bir telakkiye göre gaybet sahibinin durumu Hz. Yûsuf'un durumuna benzer. Yûsuf kendisine ihanet eden kardeşlerini tanımış, fakat onlar Yûsuf'u tanımamışlardır. Allah'ın Yûsuf için takdir ettiğini, insanlara gönderdiği hüccet olan Kâim için yapmasına bir engel yoktur. Bir gün gelecek tıpkı Yûsuf'un kendini tanıttığı gibi Kâim de kendini açığa vuracaktır (Küleynî, I, 336-338; İbn Bâbeveyh, II, 479-482). Bazı Şiiler ise gaybeti ilâhî bir lutf olarak değerlendirmişlerdir. Gaybeti, sevabı açıklanarak verilene göre daha çok olan gizli sadakaya benzeten bu grup, bâtil esaslar üzerine kurulan bir devletin idaresinde gizli imamın liderliğinde yapılan kulluğu zâhir imamla yapılandan daha üstün tutmuş ve bir anlamda gaybetin uzamasına taraftar olmuştur.

İsnâaşeriyye Şiası arasında gaybetin ne zaman başladığı konusu da tartışmalıdır. Kâim'in gaybetinin Hasan el-Askerî'nin ölümünden önce, hatta doğduğu andan itibaren başladığını ileri sürerler varsa da imamın imâmet makamına geçmeden gaybete girmesinin câiz olmayacağını, gizlendiği esnada halkı ile münasebetlerini devam ettireceği için sefirlerini seçmek zorunda olduğunu, bunlar yapılmadığı takdirde imâmet görevinin yerine getirilemeyeceğini söyleyenler çoğunluğu teşkil etmektedir. Buna göre Kâim'in gaybeti, babası Hasan el-Askerî'nin ölüm tarihi olan 8 Rebülevvel 260'ta (1 Ocak 874) başlamıştır.

Gaybetin başlangıç tarihi ihtilâflı olmakla birlikte "küçük gaybet" (el-gaybetü's-suğrâ, el-gaybetü'l-kusrâ, el-gaybetü'l-kâsıra) ve "büyük gaybet" (el-gaybetü'l-kübrâ, el-gaybetü's-sâniye, el-gaybetü't-tülâ, el-gaybetü't-tâmme) şeklinde iki kısma ayrılması konusunda fikir birliği mevcuttur. Buna göre Kâim'in gaybete girdiği kabul edilen 260 (874) yılından son sefirinin öldüğü 15 Şâban 329 (15 Mayıs 941) tarihine kadar devam eden

süre küçük gaybet dönemidir. Bu tarihten itibaren günümüze kadar devam eden ve Muhammed el-Kâim'in ortaya çıkışına kadar sürecek olan devre büyük gaybet dönemidir. Bu iki nevi gaybet başta Ca'fer es-Sâdık olmak üzere daha önceki imamlardan nakledilmiş, ilk gaybette Kâim'in yerini ancak Şia'nın havas tabakasının, ikinci gaybette ise imamın dostları arasındaki üst tabakanın bildiği belirtilmiştir (Küleynî, I, 339-340).

Küçük gaybet esnasında imam insanlar tarafından görünüp tanınmamasına rağmen onların arasında yaşamıştır. Bu dönemde seçkin zümre onunla irtibat kurabilmiş, önemli meselelerin çözümünde ve dinî hükümleri öğrenme konusunda ondan faydalanmıştır. Ancak imamla irtibat kuranlar bu durumu kesinlikle ifşa etmemekle yükümlüdürler. Gâib imam bu dönemde Şia ile ilgili emir ve isteklerini "süferâ", "vükelâ" veya "nüvâb" denilen ve kendisi tarafından görevlendirilen kişiler vasıtasıyla bildirmiştir. Şia'nın sadık sefirler olarak kabul ettiği dört kişi Ebû Amr Osman b. Saîd (ö. 265/879 [?]), Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman (ö. 305/917), İbn Rûh (ö. 326/938) ve Ali b. Muhammed es-Semerrî'dir (ö. 328/940). Kâim, emirlerini bu kişiler vasıtasıyla cemaatine duyurduğu gibi dinî ve malî meselelerin çözümünü de Şia toplumuna onlar aracılığıyla bildirmiştir. Gâib imamın yazılı emirleriyle tayin edildiği ileri sürülen ve imamın özel vekili olduğuna inanılan sefirlerin tâlimatına uymak her Şii'nin başta gelen görevidir. İmamın sefirleri vasıtasıyla cemaatine gönderdiği emir ve tavsiyeler genellikle "tevkî" olarak anılır. Bu tevkî'ler arasında, Şia ile ilgili emir ve yasaklar yanında fitneye sebep olacağı için kalabalık içinde imamın isminin anılmaması, gaybetin bitimi için zaman tayin edilmemesi gibi konular ve bir sefirin sefâret döneminin bitip diğerinin başlayacağını ifade eden ibareler de görülmektedir (tevkî' örnekleri için bk. İbn Bâbeveyh, II, 482-523). Küçük gaybet esnasında sefirler dışında bazı kimselerin çeşitli vesilelerle imamı görüp onunla konuştukları hususuna Şii kaynaklarında geniş şekilde yer verilir (meselâ bk. a.e., II, 434-479; Meclisî, LII, 1-90). Ayrıca bu dönemde imam ve sefirlerden çeşitli olağan üstü hallerin zuhur ettiği belirtilir. Meclisî'nin İbn Bâbeveyh'ten naklettiğine göre (a.e., LI, 293), Karmatîler'in Kâbe'ye baskın düzenledikleri 317 (930)

yılında Bağdat'ta bulunan Şia cemaatinin hacca gitmesi konusu sefir İbn Rûh'a sorulunca olumsuz cevap vermiş, ısrar üzerine de eğer mutlaka gidilecekse son kafilelerle gidilmesini istemişti. Gerçekten o yıl hacı adayları Karmatîler'ce öldürüldüğü halde son kafildekiler ölümden kurtulmuştu (a.e., LI, 293-343). Bu dönemde imamla halk arasında sefir olduklarını iddia eden, aralarında Muhammed b. Nusayr ve Hallâc-ı Mansûr gibi kimselerin de bulunduğu on bir kişi imam tarafından lânetlenmiş, Şia toplumu da bunları yalancı sefirler olarak kabul etmiştir (a.e., LI, 367-381; M. es-Sadr, *Târîhu'l-gaybeti's-suğrâ*, s. 489-583).

Dördüncü sefir Ali b. Muhammed'in ölümü yaklaşıncı kendisinden gelen son tevkî'de yerine geçecek herhangi bir kimse belirlenmemiş, ayrıca büyük gaybetin yaklaştığı, Allah izin vermedikçe zuhûr olmayacağı ifade edilmiş, başlayacak olan yeni devrede Şiiler'in nasıl hareket edecekleri de açıklanmıştır. Buna göre ortaya çıkan olayların değerlendirilmesinde, imamların hücceti durumunda olan ve hadislerini rivayet eden kimselere başvurulması, bu arada gerek şeylerin söz konusu edilmemesi ve soru kapısının kapatılması istenmiştir. Bu anlayışla hareket eden Şia, ortaya çıkan meseleleri çözmek için başta Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık olmak üzere Ehl-i beyt'ten gelen rivayetlere başvurmayı esas kabul etmiştir. Gaybet halindeki Kâim'in inkâr edilmesinin, İblis'in Âdem'e secde etmekten uzaklaşmasına benzetildiği bu dönemde Kâim'in ortaya çıkacağı vakte kadar sevilmesi gereken kimselerin sevilmesi, buğzedileceklerden de nefret edilmesi istenmiş, kıyamdan önceki gaybet durumunda imama uyan, onun dostlarını seven, düşmanlarına karşı çıkan kimselerin dünyada ve âhirette mutlu kişiler olacakları inancı telkin edilmiştir. Şia'ya göre, imamın gaybetinin uzaması inanan kişiye bir zarar vermeyeceği gibi onun ortaya çıkmasını samimiyetle beklerken ölen kimseler de şehid sayılırlar (Küleynî, I, 341, 342, 371-372; İbn Bâbeveyh, I, 13, 286-288; II, 644-647).

Şia'nın gaybet telakkisine çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. On bir asrı aşan gaybet süresince Kâim'in yaşamakta olduğu inancı, fert ve toplumun çeşitli problemlerle karşılaştığı bu asırlar süresince imamın kaybolmasının ilâhî hikmete aykırı düşmesi, kim olduğu bilinmeyen

bir imamı asırlarca beklemenin topluma bir fayda sağlayamayacağı gibi hususlar bunlardan bazılarıdır. Bu eleştiriler Şii âlimleri tarafından cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bu arada genellikle Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetlere dayanılarak Âdem, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'küb, Yûsuf, Mûsâ, Hârûn ve Süleyman'ın uzun süre yaşadıkları ileri sürülmüş, Kur'an-ı Kerim ve Tevrat'ta geçen ifadeye aykırı olarak Nuh'un 850 yıl peygamberlikten önce, 950 yıl peygamber olarak ve 700 yıl da gemiden indikten sonra olmak üzere (İbn Bâbeveyh, III, 523) toplam 2500 yıl yaşadığı iddia edilmiştir. Bu anlayıştan hareketle Allah'ın, hüccetini uzun müddet yaşatmaya kâdir olduğu söylenmiştir. Peygamberlerden sonra uzun süre yaşayan Ali b. Osman, Ubeyd b. Şeriyye el-Cürhûmî, Nadr b. Dehmân gibi kimseleri örnek gösteren Şii kaynakları, gaybet ne kadar uzarsa uzasin imamın hayatta olduğunu savunmaktadır (Meclisî, LI, 237-293).

Kâim'in zuhur edeceği içtimaî ve siyasî şartların belirlenmesi hususu Şia arasında son derece ihtilâfıdır. Bu konuda kaynaklarda bir kısmı gerçekleşmiş olan yetmiş kadar alâmet nakledilmektedir. Emevî-Abbâsî çatışması, Emevî hâkimiyetinin sona ermesi, Hâşimoğulları'ndan peygamberlik iddia eden on iki kişinin ortaya çıkması, Süfyânî, Hâsenî, Mısırî, Horasânî, Yemânî adlı kişilerin zuhuru, Beydâ ve Câbiye'nin batması, fitne, fesad, ihtilâf ve savaşların çoğalması, Türkler'in el-Cezîre'ye, Bizans'ın Remle'ye kadar inmesi, açlık, korku, katil ve vebanın artması, İsa'nın nüzûlü ve güneşin batıdan doğması bunlardan bazılarıdır (geniş bilgi için bk. a.e., LII, 181-278; A'yânü's-Şî'a, II, 71-83).

Kâim'in zuhuru için zamanın belirlenmesi Şii'ler'ce mekruh bir davranış olarak kabul edilir. Ca'fer es-Sâdık'tan gelen rivayetlerde zaman belirleyenlerin yalan söyledikleri, Ehl-i beyt'in gaybetin bitimi için müddet belirlemediği, bu konuda acele edenlerin helâk olacakları ve amellerinin mükâfatsız kalacağı ileri sürülmüştür (Küleynî, I, 368-369). Bununla birlikte Muhammed el-Bâkır'dan gelen bazı rivayetlerde gâib imamın tek rakamlı yıllarda, ramazan ayının yirmi üçüncü cuma veya cumartesi günü yahut aşure gününde ortaya çıkacağı belirtilir. Bu arada Ca'fer es-Sâdık'tan gelen bir başka rivayet Kâim'in Nevruz günü zuhur edeceği şeklindedir (A'yânü's-Şî'a, II, 82).

Gâib imam, dünyanın her tarafından gelip Mekke'de toplanacak olan, bir rivayete göre ellisi kadın 313 taraftarıyla ortaya çıkacak ve dünyanın her yerine hâkim olup adaleti sağlayacaktır. Hükûmranlığının başlangıcı ile ölümü arasındaki süre ise on dokuz yıl veya on dokuz yıl birkaç ay olarak rivayet edilmiştir (Muhammed b. İbrâhim en-Nu'mânî, s. 331-332; Meclisî, LII, 279-307).

Yaygın kanaate göre Şia'nın günümüze ulaşmayan Keysânîyye fırkasıyla başlayan, 150 yıl kadar İsmâiliyye bünyesinde görüldükten sonra zâhir imamın ortaya çıkışı ile sona eren gaybet düşüncesi, İsnâaşeriyye'de 260 (874) yılından itibaren bir inanç esası olarak varlığını sürdürmektedir. On birinci imam Hasan el-Askerî'den sonra İsnâaşeriyye Şiası imâmet konusunda on dört değişik istikamete yönelmiştir. Askerî'nin beş yaşında bir oğlu olduğu ve imâmetin ona geçtiği görüşü bunlardan sadece bir tanesidir. İsnâaşeriyye Şiası içinde Muhammed el-Mehdî'nin imâmeti hususunda on dört ayrı görüş varsa bu konuda tevâtür iddialarına rağmen kesin bir delil yok demektir. Halbuki İslâm'da bir konunun iman esası olabilmesi için sübûtu ve delâletinin kesin delillere dayanması gerekir. Genellikle Şii kaynaklarında gaybetin sebebi, imamın düşmanı olan Abbâsîler tarafından öldürülmesi korkusu olarak gösterilmektedir. Ancak Abbâsî Devleti ortadan kalktıktan sonra da imam dönmemiştir. Gaybetin ilâhî bir lutuf ve imtihan şeklinde değerlendirilmesi de isabetli görülmemektedir. Zira insanlar arasında bulunan, onlarla beraber yaşayıp meselelerini çözen kimsenin gâib olandan daha faydalı olduğu âşikârdır. Diğer taraftan imamın gaybete girmesinden günümüze kadar milâdî takvime göre 1122 yıl geçmiş, imam ise 1127 yaşına girmiş bulunmaktadır. Tevrat'ın Tekvîn bölümünde (5/5, 9/29, 25/7, 17, 35/28, 47/28, 50/26) anlatılan bazı peygamberlerin ömür süreleri içinde en uzun olanı Hz. Nuh'a ait olup 950 yıldır (Tekvîn, 9/29). Aynı rakam Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir (el-Ankebût 29/14). Hiç kimse, gâib imama biçilen meçhul ömrün bugüne kadar geçen müddetle kadar bile yaşamamıştır. Bir ümmetin 1000 yıldan fazla bir süre beklemede kalması ilâhî lutuf ve imtihan olarak değerlendirilemez. Gâib imamın ortaya çıkış alâmetleri ve ortaya çıkış zamanı ise son derece karışık rivayetler şeklindedir. Kendisinin emrine girecek 313 ki-

şi ile dünyaya hâkim olması ve adaleti kurması da ilâhî kanunlara uygun görünmemektedir. Ayrıca imamın zuhuru ile ölümü arasındaki süreyi belirten rivayetler de ihtilâfıdır. Bütün bunlar, on ikinci imamın gaybeti ve zuhuru konusunun sağlam akli ve nakli delillere dayanmadığını ve bir iman esası oluşturamayacağını göstermektedir.

Başta hadis ve kelâm âlimleri olmak üzere Şia bilgileri kaleme aldıkları eserlerde on ikinci imamın gaybetine, zamanı geldiğinde zuhur edeceğine dair geniş rivayetlere yer verdikleri gibi erken dönemlerden itibaren konuyla ilgili müstakil çalışmalar da yapmışlardır. *Kitâbü'l-Ğaybe* veya *Risâle fi'l-ğaybe* gibi adlarla anılan çok sayıdaki eserin müelliflerinden bazıları şunlardır: Fazl b. Şâzân en-Nisâbü'rî, İbn Bâbeveyh el-Kumî, Ebû İshak İbrâhim b. İshak el-Ahmerî, Ebû İshak İbrâhim b. Sâlih el-Enmâtî, İbn Ebû Zeyneb el-Kâtib en-Nu'mânî, Ebû Ca'fer et-Tüsî, Şeyh Müfîd, Muhammed Bâkır el-Meclisî, Nüreddin Ali el-Kerekî ve Bahâeddin Ali en-Necefi el-Hüseynî (geniş bilgi için bk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, XVI, 74-84).

BİBLİYOGRAFYA :

- Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 200; Nevbahtî, *Fıraqu's-Şî'a*, s. 79-94; Es'arî, *Mağâlât* (Ritter), s. 18, 30; Küleynî, *el-Uşul mine'l-Kafl*, I, 328-371; Arîb b. Sa'd, *Şilatü't-Târîh*; Taberî (Taberî, *Târîh* [Ebû'l-Fazl] içinde), XI, 49-50; İbn Bâbeveyh, *Kemâlü'd-dîn ve temâmü'n-ni'ce* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum 1405, I-II; Muhammed b. İbrâhim en-Nu'mânî, *Kitâbü'l-Ğaybe* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Tahrân 1397; Şeyh Müfîd, *el-İrşâd*, Beyrut 1399/1979, s. 346-366; Taberî, *İ'lâmü'l-verâ bi-â'lâmi'l-hudâ* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1399/1979, s. 361-446; İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), [Riyad], 1406/1986, IV, 86-102; Meclisî, *Biğârü'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, LI-LIII; Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudî Mezhepleri*, Ankara 1965, s. 109-112; Muhammed es-Sadr, *Târîhu'l-ğaybeti's-şuğrâ* [baskı yeri yok], 1392/1972; a.mlf., *Târîhu'l-ğaybeti'l-kubrâ*, Beyrut 1402/1982; W. M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 342-347; J. M. Hussain, *The Occultation of the twelfth Imam*, Cambridge 1982, s. 56-148; Muhsin Abdünnâzir, *Mes'eletü'l-imâme*, Beyrut 1983, s. 481-499; A'yânü's-Şî'a, II, 44-84; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşânifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983; Mustafa Öz, *İmamîyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, İstanbul 1995, s. 59-86; D. B. Macdonald — [M. G. S. Hodgson], "*Ğhayba*", *EI*² (İng.), II, 1026.

AVNİ İLHAN

GAYBİ, Sun'ullah

(bk. SUN'ULLAH GAYBİ).